

Abdürrezzâk b. Hemmâm ve *Musannefi*,
Mirza TOKPUNAR,
İstanbul: Bekâ Yayıncılık, 2015,
365 sayfa

İslâm dininin temel kaynaklarından biri olan hadislerin sıhhatini tespit etmek için isnad ve metin analizinin gerekliliği sabit olmakla birlikte, Hz. Peygamber dönemine yakın bir tarihte yazılmış olması da bir eserin diğerleri üzerine tercihine sebep olmaktadır. Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde ortaya çıkan gerek sosyal gerekse siyasal olayların ve kültürel farklılaşmaların dinî anlayışa etki etmiş olması, Hz. Peygamber ve onun dönemine yakın zamanda yazılan eserlerin kıymetini bir kat daha artırmış ve İslâm'ın ilk asırlarda nasıl anlaşıldığı/yaşandığı oldukça önem arz eder hale gelmiştir. Bir hadisin tahricinde kronolojik sıranın gözetilmesiyle de zaten, o hadisin rivâyet esnasında geçirmiş olduğu değişim -varsa- neticesinde hâsıl olan farklılıkların tespiti amaçlanmaktadır. Bu nedenle araştırmalarda mümkün olan en eski esere ulaşmak önemli görülmekte, ulaşılan yazılı eserin yazımının kadimliğiyle doğru orantılı olarak eserin değeri artmaktadır. Ne var ki hiç de azımsanmayacak sayıda eser, günümüze ulaşma şansını yakalayamamış, bir kısmı da hâlâ bir yerlerde keşfedilmeyi beklemektedir. Hadis sahasında günümüze ulaşan ve bu sayede inceleme imkânı bulunan en eski eserlerden biri de Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (v. 211/826-7) *el-Musannef* adlı eseridir. Ancak ilimdeki önemi haiz olan bu eserin, uzun zaman akademik çalışmalara konu olmaması dikkat çekicidir. Abdürrezzâk ve eseri hakkında en geniş bilgiye ulaştığımız kaynak, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mirza TOKPINAR tarafından 1998 yılında doktora tezi olarak hazırlanan "*Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Musannefi*" isimli çalışmadır. *el-Musannef*'in dinî ilimlerdeki rolünün büyüklüğü açık olmasına rağmen eserin akademik çalışmalara konu olmaması yazarın da en çok yakındığı konulardandır. Yazar, *el-Musannef* üzerine yazılmış sadece iki eser bulduğunu, bunların da günümüze ulaşmadığını belirtmektedir. Yazarın çalışma esnasında esas aldığı kaynaklar incelendiği zaman ortaya çıkan tablo da bu konunun ne derece kısır kaldığını gözler önüne sermektedir. Zengin bir bibliyografyaya sahip olan çalışmanın kaynakları arasında *el-Musannef* ile doğrudan ilgili olan hemen hiç kaynak bulunmaması da bunu göstermektedir. Eser hakkındaki modern çalışmaların eksikliği ve mevcut çalışmaların da oldukça geç bir döneme tekabül etmesi ise *el-Musannef*'in

yayınlanmasının gecikmesinden kaynaklanmıştır (nşr: Habîburrahmân el-A‘zamî; 1971-1975).

Yazar, kitabına yazdığı önsözde neden böyle bir konu çalıştığına ve özellikle bu eseri tercih etme gayesine yer vermektedir. Ona göre İslâm’ın anlaşılması için, mezhepleşmenin tam olarak kurumsallaşmadığı ilk iki asır titizlikle araştırılmalıdır. Çünkü Müslümanların çözüme kavuşması gereken problemleri her geçen gün çoğalmakta, bunlara sağlıklı cevap verebilmek de ilk dönem eserlerini anlamaktan geçmektedir. Çalışma her ne kadar Abdurrezzâk ve eserinden bahsetse de ana teması “İslâm’ın doğru anlaşılması için *el-Musannef* in iyi okunmasının gerekliliğidir.” Bununla birlikte Abdürrezzâk’ın müfessir, muhaddis ve fakih gibi çok yönlü bir âlim olması, eserinin kaynak bakımından oldukça zengin olması, özellikle kendinden önce yazılıp günümüze ulaşamayan veya ulaşmış olsa bile henüz gün yüzüne çıkmamış birçok eseri de ihtiva etmesi, eseri daha da önemli kılmaktadır. Meselâ Süfyân es-Sevrî’nin *el-Câmi*’ne, hocası İbn Cüreyc vesilesiyle de Atâ b. Ebî Rabâh’ın fetvalarına, Abdürrezzâk’ın *el-Musannef* eseri vasıtasıyla ulaşılmış, yine ilk musannef eser olarak bilinen Ma‘mer b. Râşid’in (v. 154/771) rivâyet ettiği hadislerin önemli bir kısmına *el-Musannef*’in içinde bazısına da *el-Câmi*’ye tahsis edilmiş olan son kısımda rastlarız. *el-Musannef*’in sonunda basılan kısmın Ma‘mer’in *el-Câmi*’i olduğuna dair oluşan genel kanaat ise yazar tarafından *el-Câmi*’nin tamamı değil, bir kısmı olduğu iddiasıyla tenkit edilmektedir.

Çalışma bir önsöz, bir giriş, üç ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmuştur. Giriş kısmında yazar, araştırma esnasında yararlandığı kaynaklar ve bu kaynakların çalışma için öneminden bahsetmiştir. Daha sonra eserin kaleme alındığı yer olan Yemen ve hicrî ilk iki asır, hadis ilmi başta olmak üzere çeşitli yönleriyle incelenmiş, böylece *el-Musannef*’in kaleme alındığı ortamı tanıma imkânı sağlanmıştır.

Yazar çalışmanın birinci bölümüne hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri, görüşleri, ilmî kişiliği ve etkileri gibi yönleriyle Abdürrezzâk’ı tanıtarak başlamış, Yemenli olup nisbesinin “es-San‘ânî” olduğuna, bu nedenle özellikle yakın dönemde Abdürrezzâk es-San‘ânî olarak anıldığına dikkat çekmiştir. Müellifin hayatı hakkında verilen bilgiden sonra eserin büyük çoğunluğunu (4/5) kendilerinden rivâyet ettiği hocalarından Ma‘mer b. Râşid, İbn Cüreyc (v. 150/767) ve Süfyân es-Sevrî (v. 161/778) hakkında da ayrı başlıklar açarak bilgiler vermiştir. Ayrıca Abdürrezzâk’ın hadis usulü, fıkıh bilgisi, metin tenkidi ve rical bilgisi gibi konularda sözüne itibar edildiğine dikkat çekmiş, ilminin ne derece geniş olduğuna dair birçok bilgi ve örneğe de yer vermiştir.

Çalışmanın aynı zamanda en geniş bölümü olan ikinci bölümü, *el-Musannefe* ayrılmıştır. Musannef kavramının tanımı ile başlayan bu bölümde, bilinen ilk musannifler ve eserleri sıralanmış, devamında Abdürrezzâk’ın *el-Musannef*’inin tanıtımına geçilmiştir. Yazar öncelikle *el-Musannef*’in dört önemli

râvisini rivâyet zincirleriyle birlikte ele almış, sonra eseri; içindeki kitaplar, bâblar, tahammül ve edâ metotları, ricali, hadis sayısı, ta'lik ve takti'leri bakımından incelemeye tabi tutarak eserin iç özelliklerini tanıtmıştır. Bu bölümde yer alan “Kitabın Kaynakları” başlığı kanaatimizce en değerli kısımdır. Yazarın tespit ettiğine göre; *el-Musannef* teki hadislerin kahir ekseriyeti sema ve arz ile alınmıştır ve yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Bu sonuç bize Fuat Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* çalışmasındaki tezini hatırlatmakta ve hadislerin yazılı rivâyeti konusunda onu destekler mahiyette bilgilere götürmektedir. Çünkü eserdeki on sekiz bin rivâyetten on beş bini İbn Cüreyc, Sevrî ve Ma'mer'in yazılı eserlerinden alınmıştır (s. 151-152, 182). Bazen bir konuda sayfalar boyunca aynı hocanın hadislerini sıralamış olması da buna işaret etmektedir. Konunun devamında diğer şeyhleri hakkında da yaklaşık aynı kaniya sahip olmamızı sağlayan bilgiler verilmektedir. Bazı hocaları tenkit edilse de bunların önemli bir sayıya ulaşmadığı görülür. Yukarıdaki üç kaynak dışında dikkat çeken kaynaklardan ikisi de Süfyân b. Uyeyne ile Mâlik b. Enes'tir. Yazar, Zühri'nin *Meğâzi*'sinin de *el-Musannef* içinde olduğunu tahmin etmektedir. Bütün bunlar *el-Musannef*'in kaynaklarının genelde otorite sahibi ve güvenilir olduğuna delalet etmektedir. Eserdeki kaynak güvenilirliği yanında şeyhlerindeki mezhep/görüş çeşitliliği ayrıca dikkat çeker. Mesela Abdürrezzâk'ın Hicaz ekolüne mensup olanlardan da Kûfe ekolüne mensup olanlardan da hadis dinlemiş olması, hadis almada belli bir mezhepçiliğe gitmediğini, şartlarına uyması halinde farklı görüşlere mensup hocalardan hadis almakta tereddüt etmediğini gösterir.

Yazar, bu bölümün devamında *el-Musannef*'i ve Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe*'sini sıhhat yönünden karşılaştırmış, aynı isnadla her iki eserde de bulunan ve kaynak olarak da müşterek olan otuzdan fazla hadisi arka arkaya vererek okuyucuya bizzat karşılaştırma imkânı sunmuş, kendisi de bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Akabinde yazarın çalışmadaki gayesine yönelik olarak *el-Musannef*'te yer aldığı halde bugün kullanılmayan bazı rivâyetlere değinerek, bunlar dikkate alındığında İslâm'ın daha kolay yaşanmasını sağlayacak bazı konulara yer vermiştir.

“Abdürrezzâk'a Yöneltilen Tenkitler” başlığı altında açılan üçüncü bölümü, müellifin adalet ve zabtı hakkındaki bazı iddialar ile onlara verilen cevaplar oluşturmaktadır. Abdürrezzâk'ın hicrî 200'den sonra gözlerini kaybetmesi sonucu ihtilata uğraması, bu iddiaların başında gelir. İhtilatıyla birlikte telkini kabul etmesi, bazı kimseler tarafından “kezzâb”, “müdelis” “muhtelit” olarak cerhedilmesi gibi meseleler bu bölümde ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunlardan ihtilata ve telkini kabul etmesi bir yere kadar isabetli görülmeyle birlikte bu durumun Abdürrezzâk'ın hayatının tamamına aksettirilmiş olması yazar tarafından eleştirilmiştir. Şülikle itham edilmesi ise diğer meselelere nazaran daha detaylı incelenmiş, Şia'nın hadise bakışı ile Abdürrezzâk'ın hadise bakışı; eserine aldığı rivâyetler ve rical âlimlerinin sözleri ışığında karşılaştırılmıştır.

Şiilik ithamında delil olarak kullanılan rivâyetlerin bu itham için yetersizliği, *el-Musannef*'te yer almayan bazı rivâyetleri kullanmaları, öyle ki Şiiliğe karşı bazı görüşler içeren rivâyetlerin (Hz. Ali'den; Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in, ümmetin en hayırlıları olduğuna dair rivâyet edilen hadis gibi) *el-Musannef*'te bulunduğu yer verilmiş, ayrıca müellife yöneltilen iddiaların bir kısmının siyasi, sosyal veya ilmî rekabet sebepleriyle uydurulmuş olduğuna da dikkat çekilmiştir. Yazar, Şiilik ithamı meselesinde ise günümüzde anlaşıldığı şekliyle "Şiilik" ile ilk dönem kaynaklarında geçen teşeyyu' arasındaki farka dikkat çeker. Aslında ilk dönem âlimlerinden bu iddiada bulunanlar, onun teşeyyu'undan (Hz. Ali'nin Hz. Osman'a takdimi) söz ederken kavramda zaman içinde oluşan değişiklik nedeniyle bugünkü anlamda Şiilik gibi algılandığını belirtmiştir. Yazar, Abdürrezzâk'a yöneltilen tenkitleri tek tek inceledikten sonra kendi tenkitlerine yer vermiştir.

Akademik üslup, ilmî bir bütünlük ve bakış açısıyla kaleme alınan çalışma, verdiği bilgiler yanında araştırma ve eleştiri yöntemleri hakkında da oldukça değerli bir vazife görmüştür. Çalışmanın, Abdürrezzâk ve eserini aklamaktan ziyade tamamen doğru anlaşılması üzerine bina edildiği söylenebilir. Çünkü bazı yerlerde kendi tenkitlerini dile getirmiş, bazen konuyla ilgili abartılı yerler olduğunu söylemekten de çekinmemiştir. Akademik bir çalışmadan beklendiği üzere kendisinden önce konuyu ele alan eserleri incelemiş ve onları da kendi araştırmaları neticesinde edindiği bilgilerle tenkide tabi tutmuştur (s. 23-25; 250; 310). Ayrıca birçok yanlış bilgi tespit edilmiş ve bunların gerçeği/doğru olanı ortaya konulmuştur. Bunun satır aralarında birçok örneği bulunmaktadır (s. 134; 138). Ancak en önemli tespiti, *el-Musannef*'in içindeki Ma'mer'e ait olduğu söylenen *Meğâzî*'nin aslında Ma'mer'in hocası Zührî'ye (v. 124/742) ait olduğu ve eserin sonunda basılan ve Ma'mer'in *Câmiî*' olarak bilinen bölümün aslında *Câmiî*'nin bir kısmı olduğu yönündeki iddiasıdır.

Çalışmanın bir başka özelliği müsteşriklere de cevap teşkil edecek bilgiler içermesidir. Bilindiği gibi müsteşriklar önceleri literatüre bir güven duyarken Ignaz Goldziher'in (v. 1921) hadislerin büyük çoğunluğunun İslâm'ın ilk iki asrındaki sosyal, ilmî ve politik gelişmelerinin bir ürünü olduğuna dair temel tezi ve Schacht'ın (v. 1969) da bu çizgiyi devam ettirmesi, hatta Goldziher'in tezini hadislerin tamamına genellemesi, hadislerin kaynağına bir güvensizlik duyulmasına yol açmıştır. Sonrasında gelen bazı araştırmacılar bu tezin aşırı genellemeci olduğunu ifade ederek aksini ispat doğrultusunda çalışmalar yapmışlardır. Bunlar arasında Harald Motzki de çalışmasını *el-Musannef*'in kaynağı ve sıhhati konusuna hasrederek bir makale kaleme almıştır.¹ Tokpınar her

¹ Motzki, Harald; The Musannef of Abd al-Razzâk al-San'ânî as a Source of Authentic Ahadith of the First Century A. H., *Journal of Near Eastern Studies*, 50(1991), Chicago, pp. 1-22. İlgili makale daha sonra Türkçe'ye de kazandırılmıştır; Hicrî I. Asırdaki Sahih Hadislerin Kaynağı Olarak Abdürrezzâk es-San'ânî'nin Musannef'i, (çev.: Bekir Kuzudüşli), Hadis Tetkikleri Dergisi, 2007, cilt: V,

ne kadar müsteşriklerin konuya yaklaşımı ile ilgili ayrı bir başlık açmamışsa da çalışma esnasında sık sık onların iddialarına cevap teşkil eden ve Motzki'nin tezini destekleyen açıklamalara yer vermiştir. Çalışmanın bu makale ve ilgili diğer eserlerle birlikte okunması daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır.

Serap USLU, Arş. Gör.

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Hadis, ÇANAKKALE*